

11. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: дис... докт. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 469 с.
12. Алексеев С.С. Теория права. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва: БЕК, 1995. 320 с.
13. Бабкін В.Д., Жолковський К.Е. Легізм // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю.С. Шемшученко (голова редкол.), Ф.Г. Бурчак, М.П. Зяблюк та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 3: К-М. 2001. С. 466.
14. Мельник Р.С. Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика. Київ, ВАІТЕ, 2015. 168 с.

Надійшла до редакції 28.01.2019

SUMMARY

Sambor M.A. The axiology of the right to freedom of peaceful assembly in Ukrainian society. The article analyzes the axiological understanding of the right to freedom of peaceful assembly through the understanding of law in its historical context. The point of view is that the value characteristics of the right to freedom of peaceful assembly have axiological features of law as a whole, but the right to freedom of peaceful assembly has a significant impact on the axiological system of law. As a result, the position on the mutual rights of the law as an integral system and the right to freedom of peaceful assembly are defended.

The right to freedom of peaceful assembly has extremely high axiological indicators. The right to freedom of peaceful assembly, as an integral element of law and its value, is influenced by the nature of law, its historical development, as well as antropocentric understanding of law. As a result, the axiology of law is an axiomsystem of society, and the axiology of the right to freedom of peaceful assembly is an element of the axiology of law, which has all of these value characteristics, such as law.

Understanding the axiology of the right to freedom of peaceful assembly is inextricably linked with the established doctrine of the value of law as a whole, since the separate right to freedom of peaceful assembly is an element in a complex system of law, influencing the latter on the content of the right to freedom of peaceful assembly, This is because the right to freedom of peaceful assembly has its own value, which significantly influences the general understanding of the legal axiology.

Keywords: *axiology, law, right to freedom of peaceful assembly.*

УДК 336.77:338.43:528.4:94(740)

Селіхов Д.А. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Криворізький факультет Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ)

DOI:10.31733/20 78-3566-2018-6-46-51

ДЕРЖАВНИЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ КРЕДИТ У ХОДІ СТОЛИПІНСЬКОГО ЗЕМЛЕВПОРЯДКУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

З'ясовано причини, зміст та форми правового регулювання процесу кредитування дрібних сільськогосподарських товаровиробників у ході столипінської аграрної реформи.

Основний акцент зроблено на діяльності повітових і губернських землевпорядкувальних комісій як головному інструменті тих заходів по реформуванню аграрних відносин, які були намічені відповідними законодавчими актами 1905–1916 рр.

Ключові слова: *державні кредити, столипінська реформа, землевпорядкувальні комісії, законодавство, правові акти, селянство.*

Постановка проблеми. Кредитування безпосередніх товаровиробників продукції рослинництва і тваринництва – важливий елемент внутрішньої політики будь-якої держави, не виключаючи й України, де аграрний сектор економіки має величезні перспективи свого подальшого розвитку. В ході реформування на принципах приватної власності нашої колгоспно-радгоспної системи індивідуальні селянські господарства (як підсобні, так і фермерські) отримали від держави незначну фінансову підтримку. Дефіцит державного бюджету, який набрав уже хронічного характеру, не дозволяє надавати ту допомогу сільськогосподарським товаровиробникам, на яку вони заслуговують.

© Селіхов Д.А., 2019

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивчаючи досвід функціонування у нашій країні кредитної системи того історичного відрізка часу, який економісти інколи називають епохою вільного підприємництва [8], звертає на себе увагу таке явище, як організація державного кредитування сільськогосподарських товаровиробників у ході столипінського землевпорядкування. Останнє включало в себе не лише вихід зі складу громади на хутори і відруби, але й розмежування та консолідацію окремих ділянок власника в одному місці. Якщо процес розмежування і створення в ході нього на території України хуторів і відрубів як у загальноісторичних, так і правознавчих працях, висвітлено досить добре [5], то процес кредитування землевпорядкувальних робіт залишається маловідомим. Отже, **метою** цієї статті є розкриття причин, змісту та наслідків кредитування дрібних сільськогосподарських товаровиробників у ході столипінської аграрної реформи.

Виклад основного матеріалу. Загальноприйнятим є погляд, згідно з яким столипінська аграрна реформа розпочалась «указом, виданим 9 листопада 1906 р.» [7, с. 284; 1, с. 46]. Однак аналіз законодавства 1905–1906 рр. свідчить про те, що ціла низка правових актів, на яких, власне, і ґрунтувалися заходи по столипінському «землевпорядкуванню», була опублікована задовго до вищезазначеного указу від 9.X.1906 р. Це і укази Сенату про припинення викупних платежів від 3.XI.1905 р., про полегшення купівлі малоземельними селянами землі з допомогою селянського банку від 3.XI.1905 р. та від 12.VII.1906 р., про скасування деяких обмежень у правах непривілейованих станів від 5.X.1906 р. і ряд інших, що прямо чи побічно впливали на хід столипінських реформ. І все ж центральне місце серед законодавчих актів, що передували акту від 9.XI.1906 р., належало царському указу про утворення губернських і повітових землевпорядкувальних комісій і Комітету по землевпорядкуванню від 4 березня 1906 р. [2, № 27478]. Про тісний зв'язок цього закону із зазначеними вище правовими актами свідчить його зміст, де визначено безпосередньо і мету реформи: «...надання допомоги Селянському банку у виконанні покладених на нього маніфестом від 3 листопада 1905 року завдань забезпечення купівлі селянами земель» [6, № 27478]. Землевпорядкувальні комісії, про які окремо йшла мова в одній із наших публікацій [16], були головним інструментом столипінської реформи. Окрім сприяння Селянському банку, їх завдання полягало у тому, щоб з'ясувати місцеві потреби «у заходах урядового сприяння для переселення на казенні землі як у межах однієї губернії, так і з однієї губернії в іншу...» [2, № 27478]. Для реалізації наміченої законодавчими актами 1905–1906 і наступних років програми перетворень у сфері аграрних відносин потрібні були відповідні фінансові ресурси. Їх умовно можна розділити на дві категорії: безпосереднє фінансування різноманітних заходів відповідного плану і кредитування індивідуальних селянських (фермерських) господарств з метою прискорення столипінського землевпорядкування. При цьому слід мати на увазі, що позабанківські кредити дрібним товаровиробникам були передбачені ще у «Статуті сільського господарства» – основному законодавчому акті Російської імперії, який регулював процес виробництва продукції рослинництва і тваринництва як у другій половині XIX, так і на початку XX ст. [3, с. 21]. «Селянам і особам, – сказано у ст. 107¹² зазначеного вище Статуту, – які не мають необхідних власних коштів, може бути надана допомога від уряду на облаштування господарства та його покращення...» [8, с. 3]. У роки столипінської аграрної реформи цю статтю було доповнено відповідними «роз'ясненнями», зафіксованими у «Правилах про позики і допомогу за рахунок казни від 16 червня 1912 р.». Таких «роз'яснень» нараховувалось чотири. У них було наведено причини, через які грошова допомога під час землевпорядкованих робіт не могла бути видана. Підставами для відмови у допомозі могли бути: по-перше, якщо розміри землеволодіння домогосподаря будуть перевищувати норми, встановлені у ст. 2 «Положення про землевпорядкування». Ці норми в українському регіоні були такими: Волинська губернія – від 24 до 40 дес. (залежно від якості землі); Катеринославська – від 30 до 42; Київська – від 18 до 30; Подільська – від 18 до 25; Полтавська – 25; Таврійська – від 17 до 35; Харківська і Херсонська – від 25 до 30; Чернігівська – від 27 до 41 десятини [10, с 178]. По-друге, на допомогу від уряду не могли розраховувати ті, хто організував своє господарство у вигляді хутора чи відруба без сприяння землевпорядкувальних комісій. Третє роз'яснення звучало так: «Призначення позик і допомоги на покриття непосильних для населення витрат по виконанню натуральної повинності при здійсненні землевпорядкувальних робіт – забороняється...» [19, с 4]. Четверте роз'яснення стосувалося тих, хто купив з допомо-

гою Селянського поземельного банку максимальну кількість сільськогосподарських угідь. Ці особи теж не могли розраховувати на державну допомогу. Ст. 107 «Статуту сільського господарства», яка мала 26 приміток, розкриває як умови, так і зміст та форми надання державної допомоги індивідуальним селянським (фермерським) господарствам у ході землевпорядкувальних робіт. Згідно з цими примітками, державна допомога могла бути як грошовою, так і натуральною, у вигляді різного ряду робіт, необхідних для ведення господарської діяльності на ділянках одноосібного користування із зарахуванням усіх витрат до складу позики. У виключних випадках, коли запропоновані господарські поліпшення мали суспільне значення, замість позики домогосподарю усі витрати брала на себе казна. Бажаючий отримати державну допомогу мав у своєму розпорядженні три роки, після завершення яких селянин втрачав право на допомогу. Розмір позики і безповоротної допомоги не мали перевищувати 150 крб. на одне господарство. Лише у виключних випадках, коли в ході землевпорядкувальних робіт потрібно було зводити необхідні будівлі, визначена сума могла бути збільшена до 500 крб. Важливою з погляду домогосподаря була умова позики, максимальний термін якої становив 15 років. По-перше, вона була безвідсотковою, а по-друге, її повернення мало розпочинатися після завершення перших п'яти пільгових років. Нарахування пені за невнесення у встановлені терміни відповідного платежу теж не передбачалося. Гарантією повернення позики було визначено саму ділянку, утворену в ході землевпорядкування. Якщо вона передавалась іншій особі, то борги по кредиту переходили до нового власника, що обов'язково вказувалось у нотаріально засвідченій угоді купівлі-продажу.

Важливою новацією розділу «Статуту сільського господарства», доповненою і зміненою після публікації у 1911 р. «Положення про землеустрій» та закону від 16 червня 1912 р. про кредити сільськогосподарським товаровиробникам, була примітка № 26 до ст. 107. У ній мова йшла про те, що позики, а в окремих випадках і безповоротна допомога, могли бути надані Комітетом по землевпорядкуванню губернським і повітовим земствам, а також іншим громадським установам і організаціям, якщо мова йшла про агрономічну допомогу, організацію і розвиток вогнетривкого будівництва, меліорацію та інші заходи, які «сприяють поліпшенню селянського господарства...» [19, с. 8].

Не обмежуючись змінами і доповненнями «Статуту сільського господарства» та ухваленням 16 червня 1912 р. «Правил про позики і допомогу за рахунок казни при землевпорядкуванні», уряд 17 червня 1913 р. ухвалив «Інструкцію про позики і допомогу при землевпорядкуванні» [4]. У ній, окрім загальних положень, було детально описано порядок надання грошової допомоги, охарактеризовано права і обов'язки покупців та продавців землевпорядкованої ділянки, наведено зразки документів, які супроводжували процес надання матеріальної допомоги від держави.

Поряд із характеристикою тих чи інших правових актів, які регулювали порядок надання допомоги індивідуальним селянським (фермерським) господарствам при землевпорядкуванні, певний інтерес дослідника викликає процес реалізації наміченої урядом 1905–1906 рр. програми аграрних перетворень в окремих регіонах, зокрема, в губерніях Наддніпрянської України. Джерелом відповідної інформації могла бути документація губернських правлінь. У нашому розпорядженні є такий важливий з погляду інформаційної насиченості збірник, як «Журнали Полтавського губернського присутствія». Вони містять на своїх сторінках як закони, так і підзаконні правові акти центральних органів влади, а також розпорядження місцевої державної адміністрації. Так, в одному із номерів зазначених вище журналів було опубліковано «Звід правил про позики і допомогу при землевпорядкуванні, затверджений Комітетом по землевпорядкуванню 17 березня 1907 р. і доповнений та змінений його постановою від 17 жовтня 1908 р. № 153» [15]. Цей циркуляр, яким регулювалась державна допомога селянам в ході землевпорядкування, був, по суті, першим правовим актом загальноімперського значення щодо позик і різноманітних «пособій» на початковій стадії столипінських реформ. Якщо у «Наказі землевпорядкувальним комісіям» [9, арк. 87] та «Додатку до Наказу землевпорядкувальним комісіям, затвердженого Комітетом із землевпорядкування 19 вересня 1906 року» [12] лише згадувалось про можливість матеріальної допомоги землевпорядкованим господарствам, то у «Зводі правил» було детально розписано кому слід надати допомогу, якою вона повинна бути за формою, порядок оскарження відмов у допомозі і таке інше. Згідно з цим «Зводом», позики за рахунок землевпорядкувального кредиту відповідно до

ст. 52, 53 та 68 «Наказу» могли видаватися при умові розселення хуторами або при переселенні «на куплені землі (казенні, удільні і куплені у Селянського банку або за його сприяння), якщо таке облаштування супроводжується усуненням або зменшенням черезсмужжя» [11, с. 17]. Позики і допомогу слід було надавати у розмірі дійсної потреби, але не більше як 150 крб. на одного домогосподаря. При цьому визначений розмір позики видавався або відразу, або частинами, залежно від ухвали землевпорядкувальної комісії. Про усі видані позики повітова землевпорядкувальна комісія повинна була кожні три місяці доповідати місцевій казенній палаті для зарахування кредиту боргом позичальника перед державним казначейством. Позику слід було повертати після перших п'яти пільгових років рівними частками щорічно, без нарахування відсотків. У виключних випадках позичка могла бути змінена безповоротною допомогою. Таке могло статися тоді, коли повітова землевпорядкувальна комісія визнає, що: 1) землевпорядкування даних селян має зразкове, показове для навколишнього населення значення, або: 2) що селянин знаходиться у винятково несприятливих умовах і не має коштів для погашення одержаного кредиту. Окрім безпосередньої допомоги селянам у вигляді землевпорядкувального кредиту, за рахунок нього могли бути призначені позики, а в окремих випадках і допомога, губернським та повітовим земством [15, с. 21].

В окремих губерніях, таких, наприклад, як Полтавська, обсяг робіт по землевпорядкуванню був настільки великим, що плани П. А. Столипіна за 20 років завершити реформу навряд чи можна було здійснити. Справа у тому, що у Полтавській губернії основним завданням реформи було не руйнування земельної громади, якої тут, по суті, не було [13, с. 10; 18, с. 417], а розмежування, тобто ліквідація черезсмужжя, яке було справжнім прокляттям цього регіону [20, с. 122]. Черезсмужжя сягає своїм корінням у глибину століть. Так, згідно з даними Рум'янцевського перепису 1767 р., у козака с. Безпальче Якова Матюхи землеволодіння складалось із 146 «кусків», а у Івана Хворостини із містечка Гельм'язів Переяславського повіту земля знаходилася у 102 місцях. Як свідчать результати подвірного перепису 1900 р., ситуація із черезсмужжям на Полтавщині продовжувала залишатися складною [20, с. 47]. Саме тому за обсягами землевпорядкувальних робіт цей регіон в імперії посідав одне із провідних місць. Про види і обсяги землевпорядкувальних робіт по імперії загалом і окремих її регіонах, зокрема, дізнаємось із «Огляду плану землевпорядкувальних робіт 1915 р.», опублікованому у «Журналі Полтавського губернського присутствія» № 8 за 1915 р. Проаналізувавши результати робіт землевпорядкувальних комісій автори «Огляду» дійшли висновку, що за чисельністю облаштованих одноосібних господарств у європейській частині імперії перше місце посідає Полтавська губернія, де у 1915 р. було намічено впорядкувати 26159 хуторів і відрубів. За нею йшли Харківська – 25488 одноосібних господарств та Чернігівська – 18596 таких господарств. Безпосередню роботу по землевідведенню здійснювали 5132 державних службовців, із яких 2827 були землемірами і 2305 – їх помічниками. Максимальна кількість таких працівників на території України перебували у Харківській губернії – 193 особи, а мінімальна – у Подільській – 14 осіб [14, с. 15]. Досить чітко уявлення про масштаби виданих у ході землевпорядкування кредитів та безповоротної допомоги свідчить відповідна таблиця. Середній розмір державної позики при землевпорядкуванні складав 102,8 крб. на одне домогосподарство. Динаміка цього виду кредитів свідчить про помітне зростання щорічних середніх показників. Максимального розміру ці кредити досягли у 1914 р. – 119,4 крб. на господарство, тоді як у 1907 р. відповідна сума сягала лише 38,6 крб. Отже, за 9 років столипінських реформ ці кредити зросли більше як у три рази. Проте далеко не усі бажаючі могли отримати такі позики, адже відсоток задоволених клопотань лише не набагато перевищував половину землевпорядкованих дворів – 51,9 %. Ще скромнішою виявилась така форма сприяння землевпорядкуванню як безповоротна допомога. Середній її розмір складав лише 21,8 крб., а відсоток задоволених клопотань – приблизно половину (50,2 %). Варто зауважити, що, на відміну від державного кредитування, яке, як ми бачимо, щорічно зростало, безповоротна допомога навпаки, зменшувалась. Максимального розміру на одне домогосподарство вона досягла у 1908 р. – 58,9 крб., тоді як у 1914 р. – лише 13,0 крб. (зменшення – у 4,5 раза).

Державна допомога землевпорядкованим господарствам у 1907–1915 рр.

Роки	Видача позик		Видача безповоротної	
	середній розмір позики на двір (крб.)	відсоток задоволених клопотань	середній розмір позики на двір (крб.)	відсоток задоволених клопотань
1907	3806	21,1	34,7	32,1
1908	63,3	43,4	58,9	41,0
1909	86,6	54,7	44,2	50,0
1910	93,5	61,5	28,1	54,0
1911	101,1	53,2	17,5	61,0
1912	105,0	60,7	16,5	65,7
1913	116,6	50,0	21Д	27,2
1914	119,4	42,8	13,0	39,6
1915	111,1	46,3	17,6	38,4
Разом	102,8	51,9	21,8	50,2

* Таблицю складено на основі даних: «Отчетные сведения о деятельности землеустроительных комиссий на 1 января 1916 г.». Пг.: Тип. ГУЗиЗ, 1916. – С. 8, 25.

Це явище пояснюється, очевидно, переорієнтацією загальної політики держави щодо селянства, яка мала місце у 1908 р. Її суть царський прем'єр П. А. Столипін сформулював у своєму виступі на засіданні III Державної Думи 5 грудня 1908 р. Уряд, сказав він, «робить ставку не на убогих і п'яних, а на міцних і сильних» [17, с. 118]. Незадовільний рівень грошової допомоги при землевпорядкуванні за 1907–1915 рр. визнавав і уряд, що, зокрема, було зафіксовано у підсумковому документі про роботу Комітету по землевпорядкуванню. «Грошова допомога при землевпорядкуванні, – читаємо у його звіті за 1915 р., – хоч і складала суму близько 31,6 млн. крб., повинна бути визнана надзвичайно скромною у порівнянні як із числом землевпорядкованих селян, так і з власними витратами на облаштування нового господарства» [6, с. 44]. Проте сам факт надання пільгового кредиту, а тим більше безпосередньої державної допомоги при організації нового господарства, заслуговує позитивної оцінки. Цього, на жаль, не можна сказати про період новітньої історії України, коли після краху колгоспно-радгоспної системи господарювання новостворені селянські (фермерські) господарства у своїй основній масі не одержали пільгових кредитів, не кажучи вже про безповоротну державну допомогу.

Висновок. Перспективним, з погляду подальшого дослідження проблеми історії кредитування вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників на початку XX ст., вважаємо з'ясування форми, змісту та значення державного кредитування селян у ході здійснення столипінської переселенської політики.

Бібліографічні посилання

1. Вергунов В.А., Коцур А.П., Коцур В.П. Україна та столипінська аграрна реформа: передумови, завдання, здійснення: монографія. Київ, 2008. 132 с.
2. Высочайший указ «Об учреждении: а) Комитета по землеустроительным делам при Главном управлении землеустройства и земледелия и б) губернских и уездных землеустроительных комиссий, и об упразднении Комитета по земельным делам». *ПСЗРИ*. Собр. 3-ге. Т. XXVI. 1909. № 27478.
3. Иванова А. А. Устав кредитный как нормативная база функционирования Государственного банка. *С.-Петербург, гуман. ун-т проф.* 1996. Вып. 1. С. 21–34.
4. Инструкция о ссудах и пособиях при землеустройстве. *Землеустройство. Сборник законов и распоряжений*. СПб.: Издание Департамента государственных земельных имуществ, 1914. С. 9–21.
5. Кириченко В.Е. Правовая регламентация крестьянского землевладения на Украине в конце XIX – начале XX веков: дис. канд. ... юрид. наук: 12.00.0. Харьков, 1992. 226 с.
6. Комитет по землеустроительным делам. Краткий отчет за десятилетие. 1906–1916. Пг.:

Тип. т-ва Р. Геркли и А. Тауберга, 1916. 136 с.

7. Кормич Л.І., Багацький В.В. Історія України: підручник. Київ: Алерта, 2004. 407 с.
8. Краснікова О.М. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861–1917 рр): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.04. Київ, 1999. 17 с.
9. Наказ землеустроительным комиссиям. *Російський державний історичний архів*. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 54: «Проект Положения о землеустройстве, внесенный на рассмотрение Думы 12 марта 1907 г.». 251 арк.
10. Нормы, предусмотренные п. 2 ст. 2 «Положения о землеустройстве». *Собрание узаконений и распоряжений правительства, изданных при Правительствующем Сенате Российской империи*. 1913. № 199. Отд. I. Ст. 178.
11. Обзор плана землеустроительных работ 1915 г. *Журнал Полтавского губернского присутствия № 8 за август 1915 года*. Полтава: Типо-литограф. губерн. правления, 1915. С. 10–17.
12. Приложение к Наказу землеустроительным комиссиям, утвержденному Комитетом по землеустроительным делам 19 сентября 1906 года. СПб.: Б. и., 1906. 51 с.
13. Рклицкий М.В. Земля и земельные отношения в Полтавщине. Статистические заметки по земельному вопросу. Изд. 2-е. Полтава: Тип. т-ва «Печатное дело», 1917. 56 с.
14. Рклицкий М.В. Хозяйственный быт казаков Золотоношеского уезда в старину. *Полтавский земский календарь*. Изд-е Полтавского губернского земства. Полтава: Электрич. типо-литограф. «Дохман», 1909. С. 36–78.
15. Свод правил о выдаче ссуд и пособий на землеустройство, утвержденных Комитетом по землеустроительным делам 17 марта 1907 г. и дополненных и измененных постановлением 17 октября 1908 г. № 153. Журналы Полтавского губернского присутствия № 4 за апрель 1909 года. Полтава: Электр. типо-литограф. Д. Подземского, 1909. С. 16–22.
16. Селіхов Д. А. Зміст, форми і значення діяльності землевпорядкувальних комісій у Наддніпрянській Україні епохи столипінських реформ. *Проблеми законності*. Харків, 2011. Вип. 114. С. 36–43.
17. Стольпин П. А. О земельном законопроекте и землеустройстве крестьян. Речь на заседании Государственной Думы 5 декабря 1908 г. *Жизнь и смерть за царя. Речи в Государственной Думе*. Москва: Рюрик, 1991. С. 116–119.
18. Украинский народ в его прошлом и настоящем / под ред. Ф. К. Волкова, М.С. Грушевского [и др.]. Пг.: Тип. М.А. Славинский, 1916. Т. 2. С. 361–707.
19. Устав сельского хозяйства. *Землеустройство. Сборник законов и распоряжений*. СПб.: Издание Департамента государственных земельных имуществ, 1914. С. 28–42.
20. Якименко М.А., Каюн В.А. Столипінська аграрна реформа на Полтавщині: Передумови, зміст і наслідки (1906–1917 рр.): монографія. Полтава: РВВ ПДАА, 2012. 248 с.

Надійшла до редакції 13.01.2019

SUMMARY

Selikhov D. State agricultural loan during Stolypin land management in the Ukrainian lands of the Russian Empire. The causes, content and forms of legal regulation of the process of lending to small agricultural commodity producers during the Stolypin agrarian reform were clarified. The main emphasis was placed on the activities of county and provincial land administration commissions as the main instrument of those measures for the reform of agrarian relations, which were created by the relevant by legislative acts of 1905–1916.

The very fact of providing preferential credit, and even more direct state assistance in the organization of a new economy, deserves a positive assessment. This, unfortunately, is not the period of the modern history of Ukraine when, after the collapse of the collective-state farm system managing the newly created peasant (farmer) economy in its bulk is not received soft loans, not to mention irreversible state aid.

From a perspective of further studying the problem of the history of lending to domestic agricultural commodity producers in the early 20th century, the author considers the elucidation of the form, content and significance of state lending to the peasants during the implementation of the Stolypin migration policy.

Keywords: *state loans, Stolypin reform, land commission, legislation, legal acts, peasantry.*